

3. TÉMA RACIONALITÁS

3.1 LECKE A RACIONALITÁS A TUDOMÁNYOKBAN (20 PERC)

Általában a rációt és racionalitást az ésszel azonosítják. Például Arisztotelésznek az emberre vonatkozó meghatározását: $\lambda\acute{o}\gamma\omicron\nu\ \acute{\epsilon}\chi\omicron\nu$ a latinul *animal rationale*ként fordították. Ez is indokolja, hogy egy külön fejezetet szenteljünk a ráció és a racionalitás elemzésének. Az elemzés megmutatja, hogy a racionalitás fogalmának az értelmezésében – a különböző tudományokban – jelentős különbségek vannak.

3.1.1 A 'racionális' fogalmáról

A 'ratio' latin eredetű szó, amely számolásra és kalkulációra utal. Egy értelmező szótár szerint a 'racionális' szó meghatározó jegyei a következők:

1. a *megfontolás és mérlegelés* utáni cselekvés, szemben a parancsra való vagy impulzív cselekvéssel;
2. *hosszú távú tervvel* összhangban való cselekvés;

„Az ész vagy értelem jelölésére Descartes számos terminust használ. Latinul az *ingenium* és a *ratio*, franciául a *bon sens*, az *entendement* és a *raison* jelentik az észet. Az ész vagy értelem az akarat, az érzékelés és a képzelet mellett a lélek egy fakultása, amelynek fő funkciója, hogy az igazat megkülönböztesse a hamistól. Ez a fakultás az, amely az Értekezés a módszerről híres kezdősorai szerint egyenlően oszlik meg az emberek között. Az ész annak köszönhetően tud különbséget tenni az igaz és a hamis között, hogy rendelkezik egy sajátos szellemi látással (*intuitus* vagy *intellectus*), amely Descartes szerint nem más, mint egy ún. „természetes világosság” (*lumen naturae*) az elmében. Ez a látás képes közvetlenül felismerni az igazat és elválasztani a hamistól, és ennek eredménye a világos és elkülönült (*clare et distincte*), azaz evidens belátás vagy megismerés. Descartes-i értelemben tehát az ész egy olyan mentális látást jelent, amely nem közömbös az igazság iránt, hanem megkülönböztető hajlama révén éppen az igaz megismerés képessége..... A karteziánus ész tehát négy lényegi képesség segítségével határozható meg. Ezek: (1) a szellemi látás képessége, (2) az igaz és a hamis közötti megkülönböztető képesség, (3) az ideákkal végzett műveletek képessége és (4) a következtető képesség.” (Pavlovits 2012 45-6)

3. a viselkedés *elvont vagy általános szabályokkal* való kontrollálása;
4. instrumentális hatékonyság: egy adott cél megvalósítása szempontjából *leghatékonyabb eszközök választása*, szemben a szokás vagy befolyás szerinti eszközválasztással;
5. a cselekvések, intézmények, stb. egyetlen, jól *meghatározott kritérium szerinti választása*, szemben a többszörös, diffúz és tisztázatlan kritériumok szerinti választással, illetve szokásos jellegük miatti elfogadással;
6. meggyőződések és értékek egyetlen *koherens rendszerbe* való szervezése.

A fentiek is jól mutatják, hogy a racionális fogalom jelentése nem egyértelmű. A kifejezés használata sem egyértelmű. A racionális fogalom sokszínű jelentését legegyszerűbben a különböző tudományokban használt értelmezések jelzésével mutatható be. A társadalomfilozófiai szempontból releváns racionalitás értelmezésekre koncentrálok.

Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770-1831)

Forrás:

https://en.wikipedia.org/wiki/Dialectic#/media/File:Georg_Wilhelm_Friedrich_Hegel100.jpg

3.1.2 Racionális mint konzisztens

A logikában az érvényes következtetést nevezik racionálisnak, vagyis ami logikus és *konzisztens*. „A konzisztencia ténylegesen az, ami a szűk értelemben vett racionalitás számára a legfontosabb: konzisztencia a vágyakban, konzisztencia a hitekben és a konzisztencia kettő között

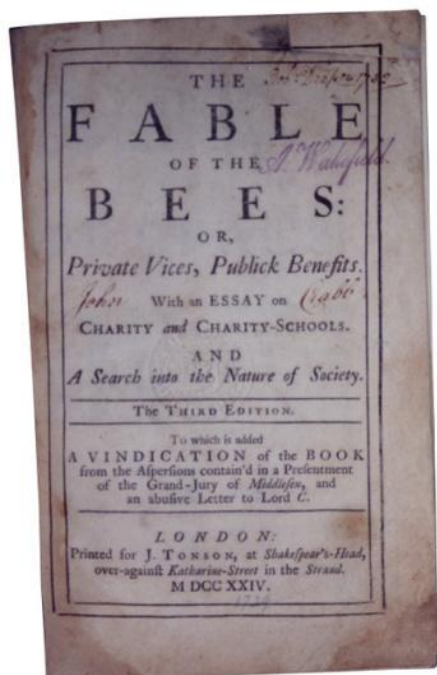
egyfelől és az általuk meghatározott cselekedetben másfelől”, írja Elster (1997). A konzisztencia a racionalitás minimális feltételének (magjának) tekinthető, mivel ez a racionalitás minden értelmezését jellemezi, miközben a racionalitásnak léteznek további értelmezései is, amelyek a konzisztencia mellett még további kritériumot is tartalmaznak.

A ’racionalitás, mint konzisztencia’ értelmezést értelmezhetjük úgyis, hogy minden eszme racionális, ami összhangban van a formális logikával. Paradox módon a racionalitásnak ez az értelmezése kizárja a racionalitás halmazából a Hegelt és a dialektikus logikára épülő filozófiai irányzatokat (pl. a marxizmust is), miközben ezeket a szerzőket és irányzatokat a filozófiai egyébként racionálisnak tekinti.

3.1.3 Racionális mint önérdékkövetés

A közgazdaságtan a racionalitás fogalmát az önérdék érvényesítésével, az egyéni jólét és hasznosság maximalizálásával kapcsolja össze. A közgazdaságtan számára a racionalitás úgy értelmeződik, mint az *individuális hasznosság maximalizálása*, vagyis mint önérdékkövetés.

A klasszikus közgazdaságtan előfeltételezi, hogy a szereplők Homo oeconomicusok, vagyis olyan egoista lények, akiket csak és kizárólag a saját nyereségük (hasznuk) maximalizálása mozgat. Ez a nézet Hobbes és Mandeville az első között fogalmazták meg. „...*legyünk vadak vagy civilizáltak, lehetetlenség, hogy az ember bármi más okból cselekedjék, mint a maga javáért.*” – írja Mandeville (1977).

Méhek meséjének (1724) fedőlapja

Forrás:

https://hu.wikipedia.org/wiki/Bernard_Mandeville#/media/F%C3%A1jl:TheFableOfBees-Mandeville.jpg

A gazdasági ember fogalma Adam Smithen keresztül került át a közgazdaságtanba illetve olyan társtudományokba, mint a racionális döntések elmélete, vagy a közösségi választások

„Ebédünket nem a mészáros, a sörfőző vagy a pék jóakaratótól várjuk, hanem attól, hogy ezek a saját érdekeiket tartják szem előtt. Nem emberiségükhöz, hanem önszeretetükhöz fordulunk, és sohasem a magunk szükségéről, hanem a rájuk váró előnyökről beszélünk nekik.” (Adam Smith, 1959 64)

elmélete. Érdekes felhívni rá a figyelmet, hogy az önérdékkövetés jelentése csak a legegyszerűbb döntési helyzetekben (a bizonyosság szituációjában és rövid távon) egyértelmű. Bonyolultabb interakciók esetében az önérdék fogalma további interpretációra szorul.

A közgazdász Herbert Simon (1982) különbséget tesz a szubsztanciális és procedurális racionalitás között. Egy viselkedés *szubsztanciálisan racionális*, ha az adott viselkedés végeredményét tekintve megfelelő. Ezzel szemben egy viselkedés *procedurálisan racionális*, ha a döntéshozó betartja a szituációra vonatkozó racionálisnak tekintett eljárásokat. A két racionalitás fogalom közötti különbség jól értelmezhető a bonyolultabb döntési helyzetekben, ahol a döntéshozó eleve nem tudhatja, hogy a környezetében mi fog történni. Ezekben a helyzetekben csak az várható el a döntéshozótól, hogy körültekintően járjon el, ami a szubsztanciális racionalitás szempontjából gyenge eredményhez is vezethet, ha a környezet valamilyen valószínűtlen eseményt „produkál”.

Simon vezette be a *korlátozott racionalitás* ([Bounded rationality](#)) fogalmát, mivel úgy találta, hogy az emberek valóságos körülmények között nem úgy viselkednek, mint egy *Homo economicus*. Ez az elmélet a valóságos ember kritizálja, mert nem elég racionális, a jegyzetben viszont inkább azt a kérdést vizsgáljuk, hogy a racionalitás minden esetben elég jó vonalvezető-e ahhoz, hogy kövessük,

Az önérdék talaján álló, többnyire liberális szerzők szerint pusztán az egyes ember jólétéről lehet beszélni, így módszertani okok miatt elutasítják az egyéni hasznosságok összegezésének lehetőségét, vagyis a társadalmi jólét fogalmát. Ezért elutasítják a társadalmi jólét megteremtésére való törekvést, mint legitim célt. A gazdasági liberalizmus szerint a piaccgazdaságban működik a [láthatatlan kéz](#), vagyis a piac egy olyan interakciót jelent, ahol az önérdék követése elvezet a közjóhoz.

A piaci fundamentalisták szerint minden jószágot – beleértve a közjavakat is – piac felügyelete alá kell helyezni, vagyis privatizálni és piacosítani kell; illetve a piacokat fel kell szabadítani minden állami ellenőrzés alól. S így eljutunk a neoliberalizmus credójához, amelyre a korlátlan piacosítás, azaz liberalizáció, dereguláció és privatizáció a jellemző

(lásd [Washington Consensus](#)). Ez a nézet maga is kimeríti a filozófiai utópia fogalmát.

Kérdések

1. Mit jelent a racionalitás a logikában?
2. Mit értenek racionalitás fogalmán a közgazdaságtanban?
3. Mi a különbség szubsztanciális és procedurális racionalitás között?
4. Mit értenek racionalitás fogalmán a közgazdaságtanban?
5. Kitől származik a láthatatlan kéz fogalma és mit jelent?
6. Mit jelent a Washingtoni konszenzus?

Irodalom

Elster, Jon (1997): *A társadalom fogaskerekei*, Budapest Osiris.

Mandeville, Bernard (1699/1714): *A méhek meséje avagy Magánvétek – közhaszon*. Ford. Tótfalusi István, Magyar Helikon–Európa, Budapest.

Pavlovits Tamás (2012): Ész és végtelen– A gondolkodás Határtapasztalata Descartes-nál In Laczkó Sándor; Faragó Emese (szerk.): *Az ész. lábjegyzetek Platónhoz 10*. Státus Kiadó, Szeged.

Simon, Herbert (1982): *Korlátozott racionalitás Válogatott tanulmányok*; összeáll. Hajnal Albert, Kindler József, Kiss István, tan. Kindler József, Kiss István, ford. Csontos László; Közgazdasági és Jogi, Budapest.

Smith, Adam (1776/1776): *A nemzetek gazdagsága*. Fordította Bilek Rudolf. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Tóth I. János (2003): A játékelmélettől az etikáig. *Világosság*. 44 : 5-6 pp. 167-174. (2003)

